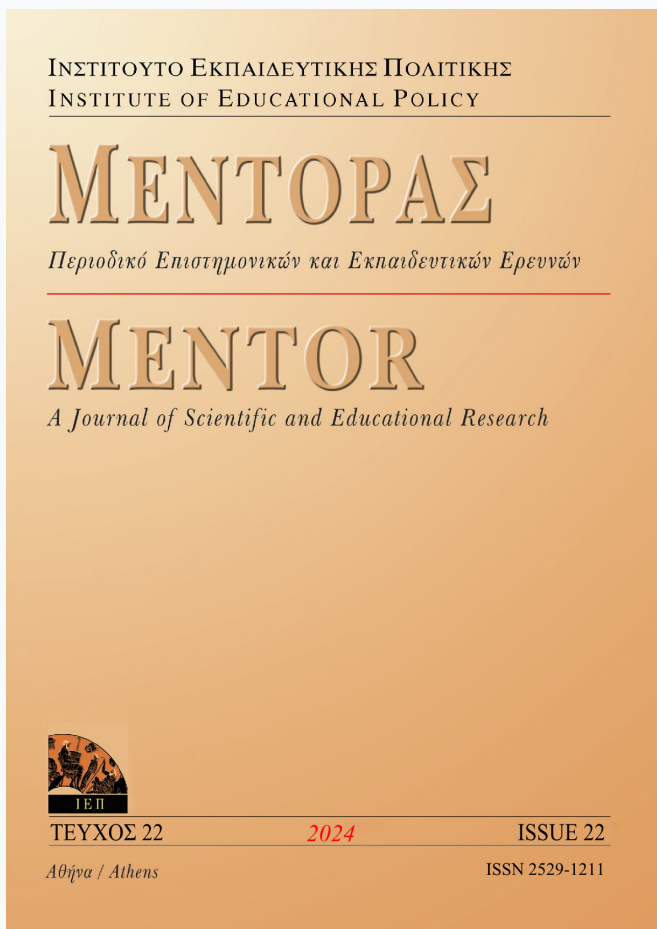

Μέντορας

Τόμ. 22, Αρ. 1 (2024)

MENTOPAS

Διδάσκοντας λογοτεχνία με σώματα κειμένων

Γεωργία Φραγκάκη

Διδάσκοντας λογοτεχνία με σώματα κειμένων

Γεωργία Φραγκάκη
Επίκουρη Καθηγήτρια
Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου
g.fragkaki@uop.gr

Περίληψη

Στο άρθρο παρουσιάζεται η υφολογία σωμάτων κειμένων, μια γλωσσολογική προσέγγιση στην ανάλυση της λογοτεχνίας, και οι εφαρμογές της στη διδασκαλία των λογοτεχνικών κειμένων. Στη συνέχεια προτείνονται συγκεκριμένοι τρόποι με τους οποίους μαθητές/τριες μπορούν να προσεγγίσουν το ύφος τριών ποιητών ως συνδυασμό των γλωσσικών τους επιλογών με εργαλεία της υφολογίας σωμάτων κειμένων. Πιο συγκεκριμένα, προτείνεται η μελέτη λέξεων που εμφανίζονται μία μόνο φορά (άπαξ λεγόμενα) στο έργο του Κωστή Παλαμά «Οι χαιρετισμοί της Ηλιογέννητης (Από το τραγούδι του Ήλιου)» και στη συνέχεια η μελέτη συνάψεων σε ποιήματα του Οδυσσέα Ελύτη και του Τίτου Πατρίκιου. Οι συγκεκριμένες προτάσεις έχουν σχεδιαστεί με τέτοιο τρόπο ώστε να είναι σχετικά εύκολο να εφαρμοστούν στην τάξη από τους/τις εκπαιδευτικούς.

Λέξεις-κλειδιά: άπαξ λεγόμενα, λογοτεχνία, ποίηση, συνάψεις, υφολογία σωμάτων κειμένων

Abstract

This paper offers an overview of corpus stylistics, a linguistic approach to analysing literature, and its applications to the teaching of literary texts. This approach is illustrated by specific proposals for teaching style as a combination of linguistic choices in the work of three Greek poets by means of methodological tools of corpus stylistics. In particular, teaching applications are presented for hapaxes in a poem by Kostis Palamas and collocations in poems by Odysseus Elytis and Titos Patrikios. These applications have been designed to be easily applicable by teachers in class.

Keywords: collocations, corpus stylistics, hapaxes, literature, poetry

Εισαγωγή

Τα λογοτεχνικά κείμενα καταλαμβάνουν ένα κεντρικό μέρος της γλωσσικής διδασκαλίας στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, και μάλιστα στο παρελθόν αποτελούσαν τη βάση για τη διδασκαλία της γλώσσας στο σχολείο, όπως φαίνεται από την εκτεταμένη χρήση τους στα σχετικά εγχειρίδια, αλλά και από τη χρήση ενός ολόκληρου λογοτεχνικού έργου στη θέση του σχολικού βιβλίου της Γλώσσας στο Δημοτικό, όπως συνέβη με το έργο *Τα ψηλά βουνά* του Ζαχαρία Παπαντωνίου. Είναι χαρακτηριστικό ότι το γλωσσικό μάθημα στην πρώτη εμφάνισή του στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση το 1884 ορίζεται ως «ανάγνωση τεμαχίων συγγραμμάτων Ελλήνων λογογράφων και ποιητών» (Σπανός & Μιχάλης, 2012, σ. 24), ενώ το 1976 γίνεται πρώτη φορά σαφής διάκριση της διδασκαλίας της νεοελληνικής γλώσσας από εκείνη των κειμένων της νεοελληνικής λογοτεχνίας (Σπανός & Μιχάλης, 2012, σ. 63). Η λανθάνουσα ταύτιση της λογοτεχνίας με τη γλώσσα είχε ως αποτέλεσμα, τόσο στην πρωτοβάθμια όσο και στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, η παραγωγή λόγου που αναμενόταν από τον μαθητικό πληθυσμό να έχει ως πρότυπο τα λογοτεχνικά κείμενα, κάτι που από την οπτική της γλωσσολογίας είναι εντελώς ακατάλληλο εφόσον η λογοτεχνική γλώσσα αποτελεί μια ποικιλία που συνήθως αποκλίνει από την κοινή.

Η προσέγγιση αυτή έχει πλέον ξεπεραστεί με τη συμβολή και γλωσσολόγων στην κατάρτιση των προγραμμάτων σπουδών για το μάθημα της Γλώσσας, αλλά και στη συγγραφή των σχετικών σχολικών βιβλίων, τα οποία περιλαμβάνουν κείμενα από ποικίλα κειμενικά είδη. Παράλληλα, η Λογοτεχνία διδάσκεται ως χωριστό αντικείμενο στο σχολείο με βάση ανθολόγια λογοτεχνικών κειμένων, χωρίς όμως να έχει αναπτυχθεί στο πλαίσιο της εκπαίδευσης μια περισσότερο γλωσσολογική προσέγγιση στα λογοτεχνικά κείμενα, η οποία θα μπορούσε να λειτουργήσει συμπληρωματικά προς τη φιλολογική προσέγγιση των λογοτεχνικών κειμένων.¹

Σε τι συνίσταται η γλωσσολογική προσέγγιση στη λογοτεχνία; Για τη γλωσσολογία τα λογοτεχνικά κείμενα αποτελούν εκφάνσεις μιας γλωσσικής ποικιλίας, ενός ιδιαίτερου τρόπου χρήσης της γλώσσας, που διαφέρει από τη χρήση της σε άλλες επικοινωνιακές περιστάσεις όπως ο προφορικός καθημερινός λόγος, ο δημοσιογραφικός λόγος, το επιχειρηματολογικό κείμενο κ.ά. Η ιδιαιτερότητα των

---

¹ Είναι σημαντικό ότι στα ελληνικά έχουν διατυπωθεί σχετικές προτάσεις για τη διδασκαλία λογοτεχνικών κειμένων με βάση έννοιες και μεθοδολογικά εργαλεία της υφολογίας (βλ. Παναρέτου, 2015 για τη διδασκαλία της ποίησης).

λογοτεχνικών κειμένων εντοπίζεται σε συγκεκριμένα χαρακτηριστικά σε επίπεδο κειμενικής δομής, αλλά και σε ιδιαιτερότητες στην απόδοση της φωνολογίας, στο λεξιλόγιο, στη σύνταξη, στη μορφολογία κ.λπ., στοιχεία τα οποία ωστόσο δεν έχουν μελετηθεί εκτεταμένα, τουλάχιστον στα ελληνικά. Το ιδιαίτερο ύφος ή ιδιόλεκτος κάθε λογοτέχνη και ο υψηλότερος βαθμός απόκλισης από τη γενική γλώσσα αποτελούν βασικά χαρακτηριστικά της λογοτεχνικής γλώσσας, καθώς στη γλωσσολογία θεωρείται ότι οι γλωσσικές επιλογές συνιστούν το ύφος ενός/μιας λογοτέχνη. Οι επιλογές αυτές μπορεί να περιλαμβάνουν την προτίμηση ενός τύπου έναντι ενός άλλου με παρόμοια σημασία, αλλά και γλωσσικές επιλογές που αποκλίνουν από τη συνήθη χρήση της γλώσσας, όπως νεολογισμούς, λεξιπλασίες και μη συνήθεις συνάψεις, συνθέτοντας την ευρύτερη «ποιητική γραμματική» ενός/μιας λογοτέχνη κατά τον Jakobson (βλ. Μπαμπινιώτη, 1984, σ. 107 κ.εξ.).

Στο άρθρο αυτό προτείνονται τρόποι με τους οποίους οι μαθητές/τριες μπορούν να προσεγγίσουν το ύφος τριών ποιητών ως συνδυασμό των γλωσσικών τους επιλογών με εργαλεία της υφολογίας σωμάτων κειμένων, η οποία αποτελεί μια σύγχρονη γλωσσολογική προσέγγιση στην ανάλυση και διδασκαλία της λογοτεχνίας, που συμπληρώνει τις προσεγγίσεις της *γλωσσολογικής υφολογίας* (linguistic stylistics) και της *λογοτεχνικής υφολογίας* (literary stylistics) (Jeffries & McIntyre, 2010, σ. 2). Δε θα γίνει εδώ αναφορά στην ίδια την έννοια του σώματος κειμένων και τη *γλωσσολογία σωμάτων κειμένων* (corpus linguistics), στην οποία εντάσσεται η υφολογία σωμάτων κειμένων, αλλά οι ενδιαφερόμενοι αναγνώστες και αναγνώστριες παραπέμπονται στο Γούτσος & Φραγκάκη (2015), όπου αναλύονται με λεπτομέρειες οι σχετικές έννοιες. Θα προηγηθεί, στην επόμενη ενότητα, μια ανασκόπηση της υφολογίας σωμάτων κειμένων και θα ακολουθήσουν συγκεκριμένες προτάσεις για τη μελέτη λέξεων που εμφανίζονται μία μόνο φορά (άπαξ λεγόμενα) στο έργο του Κωστή Παλαμά «Οι χαιρετισμοί της Ηλιογέννητης (Από το τραγούδι του Ήλιου)» και στη συνέχεια τη μελέτη συνάψεων σε ποιήματα του Οδυσσέα Ελύτη και του Τίτου Πατρίκιου.

Το παρόν άρθρο στοχεύει να ανοίξει τη συζήτηση για την εκπαιδευτική αξιοποίηση των εργαλείων της υφολογίας σωμάτων κειμένων έτσι ώστε να μπορέσουν να ακολουθήσουν έρευνες επικεντρωμένες σε συγκεκριμένους μαθητικούς πληθυσμούς, με τη χρήση συγκεκριμένων εκπαιδευτικών μεθόδων, με βάση τα ευρήματα των οποίων θα μπορέσουν να αποτιμηθούν τα εκπαιδευτικά οφέλη και ο βαθμός καταλληλότητας της προσέγγισης αυτής κατά την εφαρμογή της στη σχολική τάξη. Οι προτάσεις που διατυπώνονται εδώ είναι σχετικά εύκολο να εφαρμοστούν στην

τάξη καθώς δεν προϋποθέτουν τη δημιουργία ή την κατοχή μεγάλων σωμάτων κειμένων. Ωστόσο, είναι αυτονόητο ότι κάθε εφαρμογή προϋποθέτει προσαρμογή στα χαρακτηριστικά της μαθητικής κοινότητας στην οποία απευθύνεται, στις ιδιαιτερότητες της εκάστοτε σχολικής τάξης καθώς και αλληλεπίδραση με το πρόγραμμα σπουδών και την παιδαγωγική προσέγγιση που ακολουθείται για τη διδασκαλία της λογοτεχνίας.

Υφολογία σωμάτων κειμένων: Μια σύγχρονη γλωσσολογική προσέγγιση στη λογοτεχνία

Η ανάλυση γλωσσικών δεδομένων με τα μεθοδολογικά εργαλεία της γλωσσολογίας σωμάτων κειμένων μπορεί να προσφέρει στοιχεία για τη συχνότητα εμφάνισης του λεξιλογίου και γλωσσικών φαινομένων, για τη στατιστική σπουδαιότητά τους, αλλά και για τη χρήση τους στο συγκείμενό τους. Όλα τα παραπάνω μπορούν να αποτελέσουν τη βάση για τη μελέτη του ύφους των κειμένων και πιο συγκεκριμένα για τη λογοτεχνία, όπως συνοψίζει ο McIntyre (2013, σ. 1182), τη μελέτη του ύφους του κειμενικού είδους της λογοτεχνίας (*genre style*), ενός συγκεκριμένου κειμένου (*text style*) και ενός/μιας συγγραφέα (*authorial style*). Ο χώρος που μελετά το ύφος κυρίως λογοτεχνικών κειμένων με τη χρήση των μεθοδολογικών εργαλείων των σωμάτων κειμένων ονομάζεται *υφολογία σωμάτων κειμένων* (*corpus stylistics*), ένας όρος που χρησιμοποιήθηκε πρώτη φορά στο βιβλίο των Semino & Short (2004).

Όπως και η παραδοσιακή υφολογία (*stylistics*, βλ. Jakobson, 1960, σ. 352), και η υφολογία σωμάτων κειμένων μελετά το ύφος μέσω της γλώσσας των λογοτεχνικών έργων και δίνει έμφαση στην αντικειμενικότητα της ανάλυσης. Στην περίπτωση της υφολογίας σωμάτων κειμένων συνδυάζονται ποσοτικές και ποιοτικές μέθοδοι, που εφαρμόζονται σε εκτεταμένα δεδομένα, μεγάλα σώματα κειμένων στα οποία οι ποσοτικές αναλύσεις μπορούν να γίνουν ευκολότερα με τη χρήση υπολογιστικών εργαλείων (πρβλ. Mahlberg, 2007α, σ. 220-222). Αυτά τα σώματα κειμένων μπορούν να συμβάλουν στον εντοπισμό και την επιλογή των στοιχείων που είναι σημαντικά για την ανάλυση του λογοτεχνικού ύφους ενός κειμένου ή ενός/μιας συγγραφέα, περιορίζοντας τον διαισθητικό χαρακτήρα της παραδοσιακής υφολογικής ανάλυσης.

Τα βασικά εργαλεία που χρησιμοποιούνται στη βιβλιογραφία της υφολογίας σωμάτων κειμένων προέρχονται από τη γλωσσολογία σωμάτων κειμένων και αφορούν

καταλόγους συχνότητας, λέξεις-κλειδιά, συμφραστικούς πίνακες και λεξικά συμπλέγματα (βλ. Γούτσος & Φραγκάκη, 2015, σ. 61-79). Οι κατάλογοι συχνότητας προσφέρουν στοιχεία για τη συχνότητα του λεξιλογίου: λέξεις που εμφανίζονται πολύ συχνά μπορεί να υποδεικνύουν επαναλαμβανόμενες γλωσσικές επιλογές που συγκροτούν το ύφος του κειμένου και να αφορούν λεξικά στοιχεία που σχετίζονται με τη θεματική ενός κειμένου ή συγγραφέα (McIntyre, 2013, σ. 1184) ή γραμματικές λέξεις. Οι τελευταίες αποτελούν τα συχνότερα στοιχεία του καταλόγου συχνότητας των περισσοτέρων σωμάτων κειμένων και γι' αυτό θα μπορούσε κανείς να αμφισβητήσει τη σημασία της υψηλής συχνότητάς τους για τη συγκρότηση του ύφους του κειμένου. Παρ' όλα αυτά, η ιδιαίτερα συχνή χρήση συγκεκριμένων γραμματικών λέξεων (π.χ. συγκεκριμένων προσώπων των προσωπικών αντωνυμιών) και η σύγκρισή τους με άλλες με παρόμοια σημασία (π.χ. προθέσεις όπως *σε* έναντι *εις*, *δια* έναντι *για* κ.λπ.) είναι σημαντικές για το ύφος, ενώ εξίσου σημαντικές για το ύφος είναι οι λέξεις που εμφανίζονται μία φορά (άπαξ) μόνο σε ένα κείμενο ή συγγραφέα. Οι λέξεις αυτές μπορεί να είναι σπάνιο λεξιλόγιο, νεολογισμοί ή λεξιπλασίες, οι οποίες αποκτούν μεγαλύτερη σημασία όταν συγκροτούν ένα σύνολο ή υποδηλώνουν μια συγκεκριμένη γλωσσική στρατηγική, όπως θα φανεί στη συνέχεια.

Η μελέτη του λεξιλογίου των λογοτεχνικών έργων μπορεί επίσης να γίνει μέσω της στατιστικής τους σπουδαιότητας, εντοπίζοντας δηλαδή τις λέξεις-κλειδιά στο σώμα κειμένων που μας ενδιαφέρει σε σχέση με ένα σώμα κειμένων αναφοράς (Stubbs, 2005, σ. 11, πρβλ. Culpeper, 2014, σ. 16-18, Mahlberg & McIntyre, 2011, σ. 207). Μπορούν επίσης να μελετηθούν τα πιο συχνά λεξικά συμπλέγματα, ακολουθίες δηλαδή λέξεων που εμφανίζονται με υψηλή συχνότητα στο σώμα κειμένων που μελετάται (Φέρλας, 2011), και μάλιστα λεξικά συμπλέγματα-κλειδιά, δηλαδή στατιστικά σημαντικά λεξικά συμπλέγματα στο υπό μελέτη σώμα κειμένων (βλ. Mahlberg, 2007β· Starcke 2006). Για τα ελληνικά, με λέξεις-κλειδιά και λεξικά συμπλέγματα, έχουν μελετηθεί από την Κουτσουλέλου-Μίχου (2020· 2021) θεατρικοί χαρακτήρες έργων των Καμπανέλλη, Αναγνωστάκη και Ποντίκα.

Σε κάθε περίπτωση είναι σημαντική η μελέτη των λέξεων ή των ακολουθιών λέξεων που επιλέγονται στο συγκεκριμένο τους και γι' αυτό σε κάθε είδους ανάλυση γίνεται χρήση συμφραστικών πινάκων, που περιλαμβάνουν την υπό εξέταση ή κομβική λέξη στο κέντρο, ενώ αριστερά και δεξιά δίνονται οι λέξεις με τις οποίες συνεμφανίζεται, τα στενά της δηλαδή συμφραζόμενα. Με αυτόν τον τρόπο εντοπίζονται εύκολα οι συνάψεις μιας λέξης, ένα κεντρικό φαινόμενο του λεξιλογίου

κάθε γλώσσας, στο οποίο έχει δοθεί μεγάλη έμφαση σε σύγχρονες θεωρίες όπως της γλωσσολογίας σωμάτων κειμένων. Ο θεμελιωτής της θεωρίας αυτής John Sinclair ορίζει ως σύναψη τη «συνεμφάνιση δύο ή περισσότερων λέξεων σε ένα μικρό διάστημα μέσα στο κείμενο» (1991, σ. 170) και θεωρεί τις συνάψεις ένα από τα σημαντικότερα αντικείμενα της γλωσσικής διδασκαλίας (βλ. Sinclair, 2004), καθώς αποτελούν ουσιαστικά αυθαίρετους συνδυασμούς λέξεων που κατακτούν με φυσικό τρόπο οι μητρικοί ομιλητές μιας γλώσσας, ενώ οι ομιλητές της δεύτερης/ξένης γλώσσας δεν μπορούν να τους διδαχθούν μέσω κανόνων. Ο χαρακτήρας αυτός των συνάψεων οφείλεται στο ότι αντανακλούν τη συχνότητα της συνεμφάνισης λέξεων. Με άλλα λόγια, δεν υπάρχει κάποιος «εγγενής» λ.χ. σημασιολογικός λόγος γιατί το λήμμα *καταλογίζω* στα ελληνικά να εμφανίζει ως συχνότερη σύναψη τη λέξη *ευθύνες*, αλλά η συχνή αυτή σύναψη αποτελεί αποτέλεσμα της τάσης των δύο αυτών λέξεων να συνεμφανίζονται με ορισμένη στατιστική πιθανότητα που υπερβαίνει το αναμενόμενο (βλ. Γούτσος & Φραγκάκη, 2015, σ. 82 κ.εξ. για λεπτομερέστερη συζήτηση). Στη μελέτη των λογοτεχνικών έργων μια χαρακτηριστική μελέτη των συνάψεων είναι αυτή του Hori (2004, σ. 26-27) σε ένα σώμα κειμένων με έργα του Καρόλου Ντίκενς. Ο Hori (2004, σ. 26) τονίζει ότι είναι σημαντικό να μην μελετώνται μόνο οι πιο συχνές συνάψεις, αλλά και οι συνάψεις που εμφανίζονται μόνο μία φορά ή/και είναι αποτέλεσμα της δημιουργικότητας του/της συγγραφέα.

Η διδασκαλία της λογοτεχνίας και ειδικότερα η προσέγγισή της με όρους της υφολογίας στο εκπαιδευτικό πλαίσιο έχει απασχολήσει ιδιαίτερα τη βιβλιογραφία πριν από την έλευση των σωμάτων κειμένων, αλλά και μετά. Σύμφωνα με τον Burke (2010, σ. 7), μια τέτοια προσέγγιση μπορεί να βοηθήσει στην «κατανόηση του πώς η γλώσσα, η γραμματική και η ρητορική λειτουργούν μέσα στα κείμενα». Πιο συγκεκριμένα, μπορεί να βοηθήσει τις εκπαιδευόμενες και τους εκπαιδευόμενους να βελτιωθούν σε δεξιότητες όπως, αρχικά, η κατανόηση βασικών γραμματικών και ρητορικών φαινομένων, στη συνέχεια, η ανάλυση κειμένων με τη χρήση των εργαλείων της υφολογίας και, τέλος, η παραγωγή κειμένων από τις ίδιες και τους ίδιους στο πλαίσιο λ.χ. μαθημάτων δημιουργικής γραφής (Burke, 2010, σ. 7).

Η έρευνα και η εκπαιδευτική πράξη στη βιβλιογραφία για τα αγγλικά, η οποία έχει αναπτυχθεί περισσότερο, στρέφεται κυρίως στους τρόπους με τους οποίους μπορεί να διδαχτεί η λογοτεχνία με βάση τα εργαλεία της υφολογίας σε μαθητές/τριες της αγγλικής ως ξένης γλώσσας και δευτερευόντως ως πρώτης γλώσσας (βλ. λ.χ. Clark & Zyngier, 2003· Hall, 2012· Viana & Zyngier, 2017· Watson & Zyngier, 2007· ειδικά

για την υφολογία σωμάτων κειμένων McIntyre & Walker, 2019, σ. 208-236). Επίσης, υπάρχει βιβλιογραφία για τους τρόπους με τους οποίους μπορεί να διδαχτεί η υφολογία σε πανεπιστημιακά τμήματα (βλ. Bednarek, 2007· Burke, 2012· Louw & Milojkovic, 2016· McIntyre 2012).² Αυτές τις δύο κατευθύνσεις της έρευνας σε σχέση με τη διδασκαλία της λογοτεχνίας ο McIntyre (2011· 2012) τις ονομάζει *παιδαγωγική υφολογία* (pedagogical stylistics) και *παιδαγωγική της υφολογίας* (pedagogy of stylistics) αντίστοιχα. Οι στόχοι της πρώτης αφορούν τη βελτίωση της κατανόησης και της παραγωγής λόγου με τη χρήση των εργαλείων της υφολογίας, ενώ η δεύτερη εστιάζει στη διδασκαλία της υφολογίας ως επιστημονικού αντικειμένου. Παρά τη διάκριση αυτή, οι δύο αυτές κατευθύνσεις συνδέονται στενά μεταξύ τους και η πρώτη μπορεί να αξιοποιήσει τα πορίσματα της δεύτερης.

Ο McIntyre (2012, σ. 116 κ.εξ.) αναφερόμενος στη διάκριση σε μελέτες βασισμένες σε σώματα κειμένων (corpus-based) και σε μελέτες που καθοδηγούνται από τα σώματα κειμένων (corpus-driven), περιγράφει δύο βασικούς τρόπους με τους οποίους μπορούν να χρησιμοποιηθούν τα σώματα κειμένων στο πλαίσιο της διδασκαλίας της λογοτεχνίας. Ο ένας τρόπος, ο οποίος αντιστοιχεί στην προσέγγιση που βασίζεται ή υποβοηθείται από τα σώματα κειμένων (corpus-based ή corpus-assisted), είναι να χρησιμοποιηθούν τα σώματα κειμένων και η μεθοδολογία που έχει αναπτυχθεί για την επιβεβαίωση ή τη διάψευση θεωριών που έχουν ήδη διατυπωθεί για ένα κείμενο, για το σύνολο του έργου ενός/μιας συγγραφέα κ.λπ. Ο άλλος τρόπος, ο οποίος αντιστοιχεί στην προσέγγιση που καθοδηγείται από τα σώματα κειμένων (corpus-driven), είναι με βάση τα ευρήματα από τα σώματα κειμένων (π.χ. λέξεις-κλειδιά, λεξικά συμπλέγματα κ.λπ.) να επιχειρηθεί η διατύπωση υποθέσεων από τους μαθητές/τριες για το σώμα κειμένων που μελετάται. Σύμφωνα με τον McIntyre (2012, σ. 122-123), είναι προτιμότερο η πρώτη επαφή των μαθητών/τριών να γίνεται με τον πρώτο τρόπο, καθώς δεν απαιτεί τη δημιουργία σωμάτων κειμένων (μπορούν να αξιοποιηθούν ήδη υπάρχοντα σώματα κειμένων) και την εξοικείωση με τη μεθοδολογία των σωμάτων κειμένων. Η διατύπωση υποθέσεων με βάση τα ευρήματα από το μελετώμενο σώμα κειμένων μπορεί να ακολουθήσει χρονικά, όταν οι μαθητές/τριες θα έχουν εξοικειωθεί με τα εργαλεία των σωμάτων κειμένων και τη διαδικασία ανάλυσης των δεδομένων.

² Βλ. και το εξ αποστάσεως μάθημα Υφολογίας που έχει δημιουργηθεί στο Πανεπιστήμιο του Lancaster με πρωτοβουλία του Mike Short στο <https://www.lancaster.ac.uk/fass/projects/stylistics/introduction/welcome.htm>

Άπαξ λεγόμενα

Τα άπαξ λεγόμενα, οι λέξεις δηλαδή που εμφανίζονται στο υπό μελέτη σώμα κειμένων μία μόνο φορά, έχουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον ειδικά για τα λογοτεχνικά κείμενα, όπως προαναφέρθηκε. Εκτός από λέξεις που χρησιμοποιούνται σπανιότερα σε ένα σώμα κειμένων για λόγους που συνδέονται με το θέμα των κειμένων, πολύ συχνά στις σπάνιες λέξεις συγκαταλέγονται νεολογισμοί και λεξιπλασίες που συμβάλλουν στο ύφος των συγγραφέων. Στη συνέχεια δίνονται ενδεικτικά τρεις πίνακες λεξιλογίου που εμφανίζεται άπαξ στο έργο του Κωστή Παλαμά «Οι χαιρετισμοί της Ηλιογέννητης» (Παλαμάς, 1900). Οι πίνακες αυτοί αποτελούν μέρη του καταλόγου συχνότητας όλων των λέξεων του κειμένου, ο οποίος έχει δημιουργηθεί με τη χρήση του εργαλείου AntConc, που είναι διαθέσιμο στο διαδίκτυο δωρεάν. Ο συγκεκριμένος κατάλογος συχνότητας έχει δημιουργηθεί με κριτήριο τη συχνότητα εμφάνισης των λέξεων, παρουσιάζει δηλαδή τις λέξεις από τις συχνότερες στις άπαξ εμφανιζόμενες.

Πίνακας 1: Λεξιλόγιο που εμφανίζεται μία φορά στο έργο *Οι χαιρετισμοί της Ηλιογέννητης* του Κωστή Παλαμά (επιλογή)

A/A	Συχνότητα	Τύπος
395	1	αβυσσόκοσμων
396	1	αβύσσων
397	1	αγάπη
398	1	αγέλαστη
399	1	αγέννητα
400	1	αγίας
401	1	αγίων
402	1	αγαθούς
403	1	αγεννήτων
404	1	αγνάντευα
405	1	αγνάντεψα
406	1	αγναντέψω
407	1	αγνοί

408	1	αγνών
409	1	αγνώριστα
410	1	αγνώριστου
411	1	αγριαστράφτει
412	1	αγώνων
413	1	αδερφή
414	1	αδερφώθηκαν
415	1	αδιάκοπα
416	1	αδιάφοροι
417	1	αδοκίμαστο
418	1	αδρό
419	1	αηδόνια
420	1	αθάνατους
421	1	αθησαύριστη
422	1	αιθερόδαρτου
423	1	αιματορέμματα
424	1	αιωνίου
425	1	αιωνιότητα

Πίνακας 2: Λεξιλόγιο που εμφανίζεται μία φορά στο έργο *Οι χαιρετισμοί της Ηλιογέννητης* του Κωστή Παλαμά (επιλογή)

A/A	Συχνότητα	Τύπος
561	1	γεννήθηκα
562	1	γερασίμω
563	1	γιγαντοτίναχτη
564	1	γιομάτη
565	1	γιομίζει
566	1	γκάιδα
567	1	γλαυκή
568	1	γλυκά
569	1	γλυκοκελαϊδήσουν
570	1	γλυκολάλημα

571	1	γλυκονανούριζε
572	1	γλυκοξαφνισμένα
573	1	γλυκοξημέρωμά
574	1	γλυκοχαράζουν
575	1	γλυτώσαν
576	1	γλώσσα
577	1	γνώριμο
578	1	γνώρισεν
579	1	γνώση
580	1	γοήτεμα
581	1	γοργοτράβηξε
582	1	γραμμές

Πίνακας 3: Λεξιλόγιο που εμφανίζεται μία φορά στο έργο *Οι χαιρετισμοί της Ηλιογέννητης* του Κωστή Παλαμά (επιλογή)

A/A	Συχνότητα	Τύπος
610	1	δικαίους
611	1	διπλοτριπλοαγκαλιασμένοι
612	1	δοξαστά
613	1	δρέπουν
614	1	δρακοντοφύλαχτα
615	1	δρακόντισσα
616	1	δροσερά
617	1	δρόμο
618	1	δυσκολονόητους
619	1	δυσκολοξάνοιχτη
620	1	δυσκολοξάνοιχτο
621	1	δύναμή

Όπως φαίνεται από τους Πίνακες παραπάνω, στο λεξιλόγιο που εμφανίζεται μία φορά στο έργο «Οι χαιρετισμοί της Ηλιογέννητης» του Παλαμά μπορεί να περιλαμβάνεται συχνό λεξιλόγιο στη γενική γλώσσα όπως *αγάπη, αδερφή, γλώσσα, γραμμές, δρόμο,*

σπανιότερο λεξιλόγιο όπως *αβύσσων, αθησαύριστη, γλαυκή, δρέπουν*, αλλά και λεξιλόγιο που διαισθητικά μπορούμε να πούμε ότι ίσως εμφανίζεται μόνο σε αυτό το κείμενο όπως *αβυσσόκοσμων, αιματορέμματα, γιγαντοτίναχτη, δρακοντοφύλακτα*.

Θα μπορούσαν οι μαθητές/τριες να επεξεργαστούν το λεξιλόγιο που εμφανίζεται άπαξ στο συγκεκριμένο έργο και να το διακρίνουν σε αυτές τις τρεις βασικές κατηγορίες διαισθητικά. Στη συνέχεια, θα μπορούσαν να εστιάσουν στις δύο τελευταίες κατηγορίες, το σπάνιο λεξιλόγιο και αυτό που πιθανολογείται ότι είναι μοναδικό στο έργο αυτό. Το λεξιλόγιο των δύο κατηγοριών αυτών μπορεί να αναζητηθεί σε ένα γενικό σώμα κειμένων, όπως, για παράδειγμα τον Εθνικό Θησαυρό Ελληνικής Γλώσσας (ΕΘΕΓ) ή το Σώμα Ελληνικών Κειμένων (ΣΕΚ), που είναι διαθέσιμα δωρεάν, για να επιβεβαιωθεί ή όχι η διαίσθηση των μαθητών/τριών. Η αναζήτηση σε ένα σώμα λογοτεχνικών κειμένων, όπως στο υποσώμα λογοτεχνικών κειμένων του ΣΕΚ ή στην Ανεμόσκαλα, που περιέχει μόνο ποιητικά έργα, θα μπορούσε να προσφέρει στοιχεία για το κατά πόσον σπανιότερο λεξιλόγιο όπως *αβύσσων, γλαυκή* κ.λπ. είναι χαρακτηριστικό της λογοτεχνίας ή της ποίησης ευρύτερα. Ένα τέτοιο εύρημα θα υποδείκνυε πως ο Παλαμάς χρησιμοποιεί λεξιλόγιο που διακρίνει τη λογοτεχνία από τα υπόλοιπα κείμενα και εντάσσεται σε μια παράδοση ποιητικής γραφής που βασίζεται στην προβολή του λεγόμενου ποιητικού λεξιλογίου. Με αυτόν τον τρόπο οι μαθητές/τριες θα μπορέσουν να συνδέσουν διακρίσεις που αφορούν το ποιητικό ύφος με συγκεκριμένα λεξιλογικά στοιχεία και να κατανοήσουν με αυτόν τρόπο χαρακτηρισμούς όπως λυρικό ύφος, πεζολογικό ύφος κ.ά.

Στην Εικόνα 1 παρουσιάζεται ο συμφραστικός πίνακας της λέξης *γλαυκή* από την Ανεμόσκαλα, η οποία περιλαμβάνει ποιήματα δεκαέξι ποιητών. Από τα στοιχεία για τον ποιητή και το έργο στο οποίο εμφανίζεται η λέξη που δίνονται στην αρχή κάθε σειράς στον συμφραστικό πίνακα μπορεί να συμπεράνει κανείς ότι η λέξη *γλαυκή* χρησιμοποιείται από τον Κωστή Παλαμά (βλ. ΠΑΛ) και σε άλλα έργα του (π.χ. στο «Η Φλογέρα του Βασιλιά», που δηλώνεται με τον κωδικό ΦΛΟ00, στο «Τα δεκατετράστιχα» με τον κωδικό ΔΤΣ00 κ.λπ.). Επίσης, από τους υπόλοιπους δεκαπέντε ποιητές, η λέξη χρησιμοποιείται από τους Κωνσταντίνο Καβάφη (βλ. ΚΒΦ), Διονύσιο Σολωμό (βλ. ΣΛΜ), Οδυσσέα Ελύτη (βλ. ΕΛΥ), Γιάννη Ρίτσο (βλ. ΡΙΤ) και Άγγελο Σικελιανό (βλ. ΣΙΚ).

Λημματικός τύπος: "γλαυκή"

Βρέθηκαν 18 εμφανίσεις [1 - 18]

ΚΕ# ΑΗΚ00 00 0005 016	τάγματα. Πληρούται το Γκαμπάρι και η γλαυκή , ρεμβώδης Μαχμουδία. Το Μεξ, το
ΚΕ# ΑΗΚ00 00 0010 021	εις την λαμπράν ευεργεσίαν». Η γλαυκή τους οφθαλμούς θεά απήντησε: «Θνητοί,
ΠΑΛ ΗΛΙ00 01 0010 017	και την παρθενιά σαν τον ασπίτη. Τη γλαυκή περδικοστήθα Ελπίδα είδα σαν ευνούχο
ΠΑΛ ΦΛΟ00 02 0003 275	κρατάν εσέ στου αέρα τη διαφανάδα τη γλαυκή των Ολυμπίων τα χέρια. Κι η
ΠΑΛ ΠΟΜ00 06 0018 025	ελληνικά περνάν, αντάρα, σημάια γλαυκή στο Μέτσοβο ανεμίζει. Από ακάθαρτο χνότο
ΠΑΛ ΒΕΜ00 07 0014 011	και πιο σφός ο αέρας, κι η γλαυκή πλάση γύρω μας, φροντίδα μιας μητέρας.
ΠΑΛ ΔΤΙ00 06 0057 013	τρίσβαθε αιθέρα. Στη νυχτιά που είναι γλαυκή , και η τραγωδία της ζωής πιο
ΕΙΜ ΠΟΙ01 00 0007 038	στον αστρώδη αιθέρα βασιλεύει γλαυκή σιγαλιά.
ΕΛΥ ΠΡΟ00 04 0006	τα δάση τους αλλά στάθηκαν στη γλαυκή κόχη τ' ουρανού και των ματιών σου τί
ΕΛΥ ΑΣΕ00 03 0001 069	κίτρο απ' όπου ο ουρανός εχύθηκε η γλαυκή ακοή μισή κάτω απ' το πέλαγος
ΕΛΥ ΕΤΕ00 02 0007 008	Θαλασσών των ουρανών δελφίνι Ζωή μου γλαυκή που σε μαν αστραπή Τα 'πες όλα και
ΦΙΤ ΕΜΒ01 00 0001 042	στην αχυρένια στέγη γραμμένη στη γλαυκή διαφάνεια. Εσύ δεν είχες έλθει ακόμη.
ΦΙΤ ΔΟΚ01 00 0007 116	της δόξας και της πίστης και μια γλαυκή κουκκίδα εκεί ψηλά: η πρωτεύουσα της νημεμίας.
ΦΙΤ ΔΟΚ01 00 0012 306	από χέρι σε χέρι όλο τον κύκλο τη γλαυκή σφενδόνη του καλοκαιριού. XV
ΕΙΚ ΦΥΙ00 02 0003 025	πριχού η ματιά, στο διάστημα βαθιά, γλαυκή φτερώσει. Τα χέρια εκείνη μόπιασε
ΕΙΚ ΦΥΙ00 03 0007 003	γλυκό καρπό του, θροφή στα μάτια, με γλαυκή στο χάλκωμα τη ρίζα... Σα γαληνός
ΕΙΚ ΦΥΙ00 03 0008 037	θαμπωτικά, και στα μηλίγγια απάνω, γλαυκή σαν τ' αυγινά βουνά, που ως φεύγει τόσο
ΕΙΚ ΠΕ202 03 0004 162	ώσπου μεσούρανα αναβρύζει λαγαρή γλαυκή πηγή! Ω μάνια,

Εικόνα 1: Συμφραστικός πίνακας της λέξης γλαυκή από την Ανεμόσκαλα

Αν αναζητήσει κανείς και τους υπόλοιπους τύπους της λέξης (π.χ. *γλαυκός*, *γλαυκής*, *γλαυκών*) στο ίδιο εργαλείο, μπορεί να συμπεράνει ότι τους χρησιμοποιούν οι ίδιοι ποιητές με την προσθήκη του Αριστοτέλη Βαλαωρίτη. Αντίστροφα, η λέξη δεν χρησιμοποιείται από ποιητές όπως ο Μανόλης Αναγνωστάκης, ο Κώστας Καρυωτάκης, ο Μίλτος Σαχτούρης και ο Γιώργος Σεφέρης.

Η αναζήτηση και άλλου λεξιλογίου από την κατηγορία των σπανιότερων λέξεων στη γενική γλώσσα θα μπορούσε να προσφέρει μια εικόνα για ομοιότητες στις λεξιλογικές επιλογές στο ποιητικό έργο συγκεκριμένων ποιητών. Για παράδειγμα, αναζητώντας στην Ανεμόσκαλα το ρήμα *δρέπω* (βλ. Εικόνα 2), μπορεί να παρατηρηθεί ότι το ρήμα χρησιμοποιείται και σε άλλα έργα του Παλαμά, αλλά και από τους Γιάννη Ρίτσο και Οδυσσέα Ελύτη, ποιητές που χρησιμοποιούν και το επίθετο *γλαυκός*, όπως μόλις είδαμε.

Αναζήτηση για: "δρέπ"

Βρέθηκαν 12 ληματικοί τύποι [1 - 12]

δρέπαν (1)
 ΡΙΤ ΔΑΤΟΕ 00 0001 298 που αποκεφαλίζουν τις Ερμές, | που δρέπαν τους φαλλούς των αγαμάτων, | σύμμαχοι της

δρέπει (1)
 ΡΙΤ ΕΠΑΟΕ 03 0011 004 ο Ιπτόλυτος για τα στεφάνια της δρέπει άνθη σ' έρημα λιβάδια | όπου κανένα ζώο δε

Δρέποντας (1)
 ΕΜΥ ΔΥΛΟΟ 00 0005 012 ο ύπνος | Στον καθρέφτη του, Δρέποντας μανταρίνια ή φιλοσόφων ρύακες αν όχι και

δρέπουν (2)
 ΠΑΛ ΗΑΙΟΟ 01 0011 020 και να φτάνουν τα χέρια | και να δρέπουν σαν καρπούς | και για τα στεφάνια των
 ΠΑΛ ΠΕΡΟΟ 03 0008 038 γιατί στην άρπα τα δάχτυλά σου | δρέπουν πρωτάνθιστη μουσική.

δρέπουσι (1)
 ΠΑΛ ΔΕΣΟΟ 01 0001 064 οι πτωχοί | κι οι στρατηγοί δρέπουσι νίκας. | —Τότε εις όνειρον τερπνόν,

Εικόνα 2: Συμφραστικός πίνακας των τύπων του λήμματος *δρέπω* από την *Ανεμόσκαλα*

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον θα είχε και η ενασχόληση με το λεξιλόγιο που φαίνεται να είναι μοναδικό στο συγκεκριμένο έργο. Οι μαθητές/τριες θα μπορούσαν να αναζητήσουν τις λέξεις αυτές (π.χ. *δρακοντοφύλακτα*) σε ένα λογοτεχνικό σώμα κειμένων ή στην *Ανεμόσκαλα* για να δουν αν εμφανίζονται σε άλλους λογοτέχνες ή ποιητές/ήτριες ή αν αποτελούν πράγματι στοιχεία του ιδιαίτερου ύφους του Παλαμά. Επιπλέον, μπορούν να παρατηρήσουν αυτό το λεξιλόγιο και να περιγράψουν πώς σχηματίστηκε. Αναμένεται να εντοπίσουν ότι πολλές από τις λέξεις που πλάθει ο Παλαμάς και είναι μοναδικές στο έργο του είναι σύνθετες (π.χ. *αιθερόδαρτου*, πρβλ. και Κρόκου, 2011). Ορισμένα στοιχεία όπως το *γλυκο-* φαίνεται να είναι παραγωγικά στο έργο του Παλαμά, καθώς δημιουργούν πολλές διαφορετικές λέξεις, π.χ. *γλυκοκελαϊδήσουν*, *γλυκονανούριζε*, *γλυκοξημέρωμα*, *γλυκοχαράζουν*³. Οι μαθητές/τριες θα μπορούσαν να αναζητήσουν το *γλυκο-* στο σύνολο του ποιητικού έργου που περιλαμβάνεται στην *Ανεμόσκαλα* συγκριτικά με το έργο μόνο του Παλαμά ώστε να καταλάβουν πόσο σημαντική φαίνεται να είναι η δημιουργία λεξιλογίου με το στοιχείο αυτό για το ύφος του Παλαμά. Είναι πράγματι πολύ ενδιαφέροντα τα αποτελέσματα

³ Για τις λέξεις αυτές δεν υπάρχει συμφωνία στη βιβλιογραφία, καθώς θεωρούνται είτε σύνθετες είτε παράγωγες με λεξικά προθήματα (ή αλλιώς ψευδοπροθήματα), όπως ονομάζονται λ.χ. στο Κλαίρης & Μπαμπινιώτης (2004, σ. 76 κ.εξ.), πρβλ. Ράλλη (2005, σ. 169-171), Μπαμπινιώτης (2017, σ. 277-278, 285-286).

μιας τέτοιας αναζήτησης, καθώς στο έργο όλων των ποιητών η Ανεμόσκαλα δίνει ως αποτέλεσμα 147 τύπους λημμάτων με το στοιχείο *γλυκο-*, ενώ στο έργο μόνο του Παλαμά 106 τύπους λημμάτων⁴. Τα αριθμητικά αυτά αποτελέσματα δείχνουν ότι το *γλυκο-* συμμετέχει ή δημιουργεί αναλογικά πολύ περισσότερους τύπους λημμάτων σε σύγκριση με το σύνολο όλων των ποιητών. Εάν αναζητηθεί το *γλυκο-* στο έργο κάθε ποιητή ξεχωριστά επιβεβαιώνεται ότι στον Παλαμά το στοιχείο αυτό είναι ιδιαίτερα παραγωγικό. Από τους υπόλοιπους ποιητές τύποι με το *γλυκο-* εμφανίζονται συχνότερα στο έργο του Διονύσιου Σολωμού (17 τύποι), του Άγγελου Σικελιανού (12 τύποι), του Αριστοτέλη Βαλαωρίτη (9 τύποι) και του Γιάννη Ρίτσου (8 τύποι). Σε κάθε περίπτωση οι εμφανίσεις είναι κατά πολύ σπανιότερες απ' ό,τι στο έργο του Παλαμά. Η έρευνα θα μπορούσε να συνεχιστεί με τον εντοπισμό των ίδιων των λέξεων που χρησιμοποιούνται με στόχο να βρεθεί ο βαθμός στον οποίο το στοιχείο *γλυκο-* χρησιμοποιείται από τον Παλαμά για τη δημιουργία νέων λέξεων, που δεν εμφανίζονται στους άλλους ποιητές.

Με τις εκπαιδευτικές δραστηριότητες που παρουσιάστηκαν, οι οποίες έχουν ως σημείο εκκίνησης τον εντοπισμό των λέξεων που εμφανίζονται άπαξ στο έργο του Κωστή Παλαμά «Οι χαιρετισμοί της Ηλιογέννητης», οι μαθητές/τριες μπορούν να προσεγγίσουν διερευνητικά το ύφος του συγκεκριμένου ποιητή βασιζόμενοι/ες σε συγκεκριμένα γλωσσικά στοιχεία. Επίσης, έχουν τη δυνατότητα να αντιληφθούν εμπειρικά, με ποσοτικά και ποιοτικά δεδομένα, τον τρόπο με τον οποίο διαφοροποιείται ως προς το ύφος από άλλους ποιητές, αλλά και τον τρόπο με τον οποίο συγκλίνει με αυτούς. Παράλληλα, η εμπειρία που αποκτούν από την επαφή με το ποιητικό έργο του Παλαμά και των άλλων ποιητών, η οποία δε γίνεται με τον αναμενόμενο τρόπο της ανάγνωσης των ποιημάτων ως ολοτήτων, μπορεί να τους/τις βοηθήσει να συνδεθούν με το έργο των ποιητών/τριών με έναν διαφορετικό τρόπο, αλλά και να συνδέσουν θεωρητικές έννοιες και ερμηνείες του έργου από τη σχετική βιβλιογραφία με τη γλωσσική έκφραση των ποιητών/τριών.

Συνάψεις

Εκτός από τις σπάνιες λέξεις και τους νεολογισμούς, στο ποιητικό ύφος συμβάλλουν και οι συνάψεις του λεξιλογίου που χρησιμοποιείται. Πιο συγκεκριμένα,

---

⁴ Έχουν αφαιρεθεί οι τύποι του λήματος *γλυκός* και των παραθετικών του, τους οποίους επίσης δίνει ως αποτελέσματα η Ανεμόσκαλα κατά την αναζήτηση του στοιχείου «*γλυκο-*».

ο βαθμός στον οποίο συγκλίνουν ή αποκλίνουν οι συνάψεις αυτές από εκείνες που συνηθίζονται στη γενική γλώσσα και από εκείνες που συνηθίζονται σε άλλα λογοτεχνικά κείμενα, είναι ιδιαίτερα σημαντικός. Το πώς θα μπορούσαν αυτές οι γλωσσικές επιλογές να συνειδητοποιηθούν από τους μαθητές/τριες με στόχο την ερμηνεία των κειμένων και της ποιητικής τους θα παρουσιαστεί χρησιμοποιώντας δύο παραδείγματα: ένα απόσπασμα από τους *Προσανατολισμούς* του Οδυσσέα Ελύτη («Πρώτα ποιήματα: Κλίμα της απουσίας», I, Ελύτης, 2002) και το ποίημα του Τίτου Πατρίκιου «Η κλίμακα» από την ποιητική συλλογή *Η αντίσταση των γεγονότων* (Πατρίκιος 2000).

Ένας τρόπος για να προσεγγιστεί το ποιητικό ύφος μέσα από τις συνάψεις είναι να δοθεί στους/στις μαθητές/τριες το ποίημα που έχει επιλεγεί, αφού αφαιρεθούν λέξεις στις οποίες θέλουμε να επικεντρωθούμε λόγω των συνάψεών τους. Στο απόσπασμα από το ποίημα του Οδυσσέα Ελύτη έχουν αφαιρεθεί δύο ρήματα και ένα επίθετο που συνάπτονται με τα ουσιαστικά *σύννεφα* και *χέρι*. Στη συνέχεια θα εντοπιστούν οι τυπικές συνάψεις με ρήματα και επίθετα των ουσιαστικών αυτών σε γενικά σώματα κειμένων.

ΚΛΙΜΑ ΤΗΣ ΑΠΟΥΣΙΑΣ

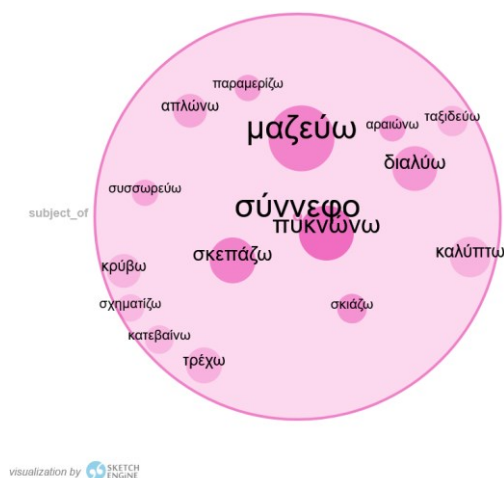
I

Όλα τα σύννεφα στη γη _____
 Τη θέση τους ένας καημός δικός μου επήρε
 Κι όταν μέσ' στα μαλλιά μου _____
 Το _____ χέρι
 Δέθηκα σ' ένα κόμπο λύπης.

Με αφετηρία το παραπάνω κείμενο, οι μαθητές/τριες καλούνται να κάνουν υποθέσεις για το τι θα μπορούσε να βρίσκεται στη θέση των κενών και να τα συμπληρώσουν με τις προτάσεις τους. Στη συνέχεια, οι μαθητές/τριες μπορούν να αναζητήσουν τη λέξη *σύννεφα* και τη λέξη *χέρι* σε ένα γενικό σώμα κειμένων της ελληνικής, για να βρουν με τι συνάπτονται και να εντοπίσουν και άλλες πιθανές συνάψεις που δεν τις σκέφτηκαν. Στην Εικόνα 3 παρουσιάζονται σχηματικά τα ρήματα

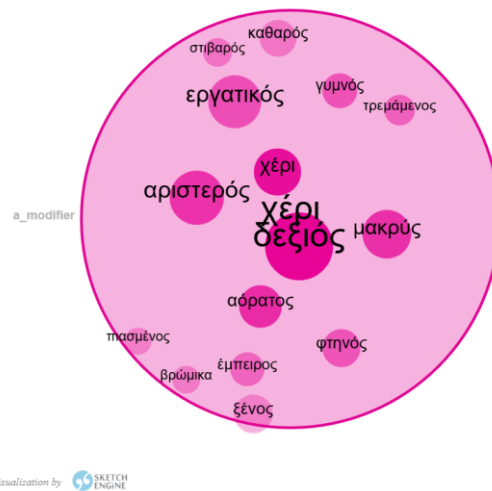
με τα οποία συνάπτεται η λέξη *σύννεφο* όταν λειτουργεί ως υποκείμενό τους στο σώμα κειμένων Greek Web 2014 του Sketch Engine.

Εικόνα 3: Οι 15 σημαντικότερες συνάψεις της λέξης *σύννεφο* στο σώμα κειμένων *Greek Web, 2014* (Sketch Engine)

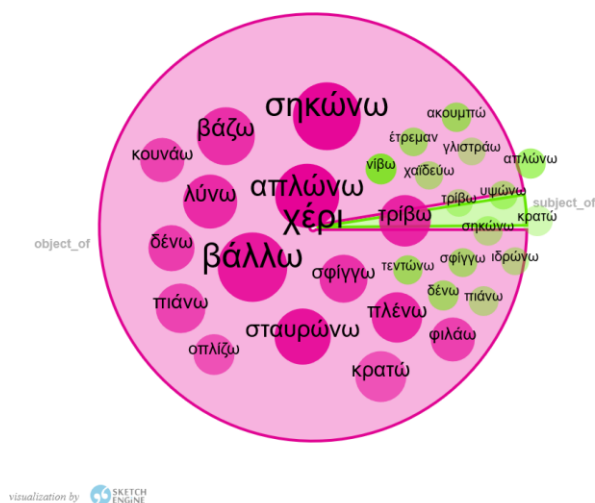
Όπως φαίνεται, τα σύννεφα *μαζεύονται*, *πυκνώνουν*, *συσσωρεύονται* ή το αντίθετο *διαλύονται* και *αραιώνουν*. Επίσης, τα σύννεφα *σκεπάζουν*, *καλύπτουν*, *κρύβουν*, αλλά και κινούνται (*ταξιδεύουν*, *τρέχουν*, *κατεβαίνουν*). Λαμβάνοντας υπόψη το συγκεκριμένο (την προθετική φράση *στη γη* και στον επόμενο στίχο *τη θέση τους ... επήρε*) μπορεί να υποτεθεί ότι το ρήμα που λείπει ίσως να δηλώνει κίνηση.

Στην Εικόνα 4 παρουσιάζονται τα επίθετα που συνάπτονται με τη λέξη *χέρι* ως προσδιορισμοί της στο σώμα κειμένων Greek Web 2014 του Sketch Engine. Όπως φαίνεται, το *χέρι* προσδιορίζεται από επίθετα που το κατηγοριοποιούν σε δεξί και αριστερό, αλλά και από επίθετα που του αποδίδουν ιδιότητες ως προς την καθαριότητα (π.χ. *βρόμικα*), τη δύναμη (*στιβαρό*) κ.λπ. Συχνά τα επίθετα που το προσδιορίζουν φανερώνουν τη μεταφορική χρήση της λέξης (π.χ. *εργατικά χέρια*, *φτηνά χέρια* κ.λπ.).

Εικόνα 4: Οι 15 σημαντικότερες επιθετικές συνάψεις της λέξης *χέρι* στο σώμα κειμένων *Greek Web, 2014* (Sketch Engine)

Τα ρήματα πάλι που συνάπτονται με το *χέρι*, όπως φαίνεται στην Εικόνα 5, δηλώνουν συνήθως κίνηση, είτε μη προσδιορισμένη, όπως *κουνάω*, είτε περισσότερο προσδιορισμένη, όπως *τεντώνω*, *απλώνω*, αλλά και *δένω*, *σφίγγω*, *σταυρώνω*, *λύνω*. Η κίνηση μπορεί να συνδέεται στενότερα με την έννοια της αφής όπως *γλιστράω*, *ακουμπώ*, *πιάνω*, *τρίβω*, *χαιδεύω*. Είναι χαρακτηριστικό πως τα ρήματα που συνάπτονται με τη λέξη *χέρι* δεν διαφοροποιούνται σε μεγάλο βαθμό ανάλογα με τη συντακτική της θέση (π.χ. υποκείμενο ή αντικείμενο). Παρουσιάζεται όμως μια ξεκάθαρη τάση το *χέρι* να χρησιμοποιείται σε θέση αντικειμένου (βλ. το μεγαλύτερο κομμάτι του κύκλου που είναι ροζ χρώμα). Επίσης, η μελέτη του συμφραστικού πίνακα της λέξης υποδεικνύει ότι πολύ συχνά συνοδεύεται από κτητική αντωνυμία (π.χ. *το χέρι του*).

Εικόνα 5: Οι 15 σημαντικότερες ρηματικές συνάψεις της λέξης *χέρι* στο σώμα κειμένων *Greek Web, 2014* (Sketch Engine)

Η αναζήτηση των λέξεων *σύννεφα* και *χέρι* σε ένα γενικό σώμα κειμένων που περιέχει ποικιλία κειμενικών ειδών, όπως το ΣΕΚ, μπορεί να αποτελέσει το επόμενο βήμα, καθώς μπορεί να μας δώσει μια εικόνα για τα κειμενικά είδη στα οποία εμφανίζονται οι λέξεις. Όπως φαίνεται από μια πρώτη αναζήτηση στο ΣΕΚ στις μισές περίπου εμφανίσεις τους οι δύο λέξεις βρίσκονται σε λογοτεχνικά κείμενα, κάτι που υποδεικνύει ότι ανήκουν σε αυτό που μπορεί να ονομαστεί ευρύτερο «λογοτεχνικό» λεξιλόγιο. Οι δύο λέξεις μπορούν να αναζητηθούν και στην Ανεμόσκαλα, όπου είναι συγκεντρωμένα μόνο ποιητικά έργα, για να εντοπιστούν χρήσεις και συνάψεις των λέξεων που είναι χαρακτηριστικές για τα ποιητικά κείμενα.

Ύστερα από τις αναζητήσεις αυτές, οι μαθητές/τριες μπορούν να επιβεβαιώσουν ή να αναθεωρήσουν τις αρχικές τους υποθέσεις με βάση τα στοιχεία που θα έχουν συγκεντρώσει για τη χρήση των λέξεων, αλλά και τους περιορισμούς που θέτει το συγκεκριμένο στο συγκεκριμένο ποίημα. Στη συνέχεια, μπορούμε να αποκαλύψουμε το πρωτότυπο ποίημα, όπως παρατίθεται παρακάτω, και να γίνει συζήτηση με τους/τις μαθητές/τριες για τις δικές τους επιλογές και το πώς διαφέρουν από τις επιλογές του Οδυσσέα Ελύτη.

ΚΛΙΜΑ ΤΗΣ ΑΠΟΥΣΙΑΣ

I

Όλα τα σύννεφα στη γη εξομολογήθηκαν
 Τη θέση τους ένας καημός δικός μου επήρε
 Κι όταν μέσ' στα μαλλιά μου μελαγχόλησε
 Το αμετανόητο χέρι
 Δέθηκα σ' ένα κόμπο λύπης.

Μία ευρύτερη παρατήρηση μπορεί να είναι πως οι επιλογές του ποιητή είναι μεταφορικές, ενώ στο γενικό σώμα κειμένων στο οποίο αναζητήθηκαν οι λέξεις και ίσως και οι προτάσεις των μαθητών/τριών είναι κυρίως κυριολεκτικές. Ως προς τα *σύννεφα* ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει ότι το ρήμα *εξομολογήθηκαν* δεν είναι ρήμα κίνησης, όπως τα ρήματα που συνήθως συνάπτονται με τα σύννεφα. Προϋπόθεση όμως της εξομολόγησης είναι η εγγύτητα και με αυτή την έννοια μπορεί να θεωρηθεί ότι το ρήμα υπαινίσσεται την κίνηση, χωρίς όμως να την προβάλλει ως βασική σημασία. Η σύνταξη αυτή φαίνεται να είναι πρωτότυπη, καθώς δεν εμφανίζεται καμία φορά στο σώμα κειμένων Greek Web 2014, ούτε στα ποιητικά κείμενα που περιλαμβάνονται στην Ανεμόσκαλα, παρά μόνο στο συγκεκριμένο ποίημα. Η αναζήτηση του ρήματος *εξομολογούμαι* στην Ανεμόσκαλα φανερώνει ότι χρησιμοποιείται μεταφορικά και από άλλους ποιητές, με διαφορετικές όμως συνάψεις (π.χ. *το μεγάλο ρολόι σταματημένο, δεν εξομολογείται τίποτε*, «Διάδρομος και σκάλα», Γιάννης Ρίτσος).

Σε σχέση με τις ρηματικές και επιθετικές συνάψεις της λέξης *χέρι* και πάλι παρατηρείται απόκλιση από τη χρήση της λέξης στη γενική γλώσσα. Αξίζει να σημειωθεί ότι το *χέρι* λειτουργεί εδώ ως υποκείμενο, σε αντίθεση με τη συνήθη χρήση του στο Greek Web 2014 ως αντικείμενο. Η σύνταξη του με το ρήμα *μελαγχόλησε* φαίνεται να είναι επίσης πρωτότυπη, καθώς δεν εντοπίζεται άλλη φορά ούτε στο Greek Web 2014, ούτε στην Ανεμόσκαλα, παρότι το ρήμα *μελαγχολώ* βρέθηκε να χρησιμοποιείται μεταφορικά όταν συνάπτεται με άλλα ουσιαστικά όπως *βροχή*, *μάτι*, *καιρός* στο Greek Web 2014. Εξίσου πρωτότυπη είναι και η επιθετική σύνταξη *αμετανόητο χέρι*, με την οποία συνεχίζεται η μεταφορά της εξομολόγησης που είχε εισαχθεί στον πρώτο στίχο του ποιήματος, ενώ αποκλίνουν από τη συνήθη χρήση, όπου

η λέξη κατά κύριο λόγο συνοδεύεται από κτητική αντωνυμία, είναι και το ότι δεν φανερώνεται ποιου προσώπου είναι το χέρι.

Η παραπάνω προσέγγιση, η οποία ξεκινά από τη διερεύνηση του τι θα μπορούσε να είναι στη θέση συγκεκριμένων λέξεων που λείπουν από το ποίημα και προχωρά με την αναζήτηση σε γενικά σώματα κειμένων ή σε σώματα κειμένων ποιητικού λόγου, δίνει τη δυνατότητα στους/στις μαθητές/τριες να ερμηνεύσουν το ποίημα μέσα από τις γλωσσικές επιλογές που έχει κάνει ο ποιητής και όχι ανεξάρτητα από αυτές όπως μπορεί να γίνεται ορισμένες φορές στην τάξη. Καθώς ο ποιητής προβάλλει τη γλωσσική έκφραση (πρβλ. την ποιητική λειτουργία της γλώσσας κατά Jakobson, Μπαμπινιώτης, 1984, σ. 193), οι μαθητές/τριες χρειάζονται εργαλεία γλωσσικής ανάλυσης για να αντιληφθούν πώς ακριβώς επιτυγχάνεται η απόκλιση από τη συνήθη χρήση και η πρωτοτυπία στο ποίημα. Όπως φαίνεται από την ανάλυση που προηγήθηκε, ο Ελύτης σε αυτό το ποιητικό απόσπασμα χρησιμοποιεί λεξιλόγιο που εμφανίζεται συχνά σε λογοτεχνικά κείμενα, όπως τα *σύννεφα* και το *χέρι*, και συνάψεις που χαρακτηρίζονται από μεταφορικότητα, ένα βασικό χαρακτηριστικό των λογοτεχνικών κειμένων, εγγράφοντας έτσι το έργο του σε μια ποιητική παράδοση που χρησιμοποιεί συγκεκριμένο λεξιλόγιο και σχήματα λόγου. Σε αυτό το πλαίσιο χρησιμοποιεί πρωτότυπες συνάψεις συνδυάζοντας λεξικά στοιχεία με αποκλίνοντα τρόπο σε σχέση με τους συνήθεις συνδυασμούς στους οποίους απαντούν στη γενική γλώσσα. Το προσωπικό ύφος του Ελύτη προκύπτει έτσι από την ιδιαίτερη συσχέτιση γνωστών με πρωτότυπα στοιχεία (πρβλ. Μπαμπινιώτης, 1984, σ. 258-260).

Στο ποίημα του Τίτου Πατρίκιου «Η κλίμακα» (από τη συλλογή *Η αντίσταση των γεγονότων*), το οποίο παρουσιάζεται παρακάτω, οι επιλογές που κάνει ο ποιητής σε γραφολογικό επίπεδο είναι ιδιαίτερα σημαντικές και αισθητοποιούν το περιεχόμενο του ποιήματος. Δημιουργείται δηλαδή οπτικά με τη διάταξη των στίχων και των στροφών και με τον χωρισμό της λέξης *ενδόμυχες* στον προτελευταίο στίχο, η *κλίμακα* στην οποία αναφέρεται ο τίτλος και η *σκάλα* και τα *σκαλιά* που αναφέρονται στην τελευταία στροφή. Γι' αυτό τον λόγο θα ήταν σημαντικό να συζητηθούν οι επιλογές αυτές στην τάξη. Η χρήση σωμάτων κειμένων δεν μπορεί να διευκολύνει τη συζήτηση αυτή, μπορεί όμως να βοηθήσει στη διερεύνηση των συνάψεων μιας πολύ βασικής λέξης του κειμένου, που επαναλαμβάνεται τέσσερις φορές, της λέξης *σκέψη*.

 Η ΚΛΙΜΑΚΑ

Ω ενδόμυχή μου σκέψη που μόνο εσύ μπορείς να με
σπρώξεις κάποτε να σε καταγράψω...

Ω γραπτή μου σκέψη που μόλις αποτυπωθείς λες πολύ
λιγότερα απ' όσα είχα σκεφτεί και νιώσει...

Ω τυπωμένη μου σκέψη που μόνο εσύ φτιάχνεις ένα
σκαλί στη σκάλα που ανεβοκατεβαίνουν οι ενδόμυ-
χές μου σκέψεις...

Η αναζήτηση της λέξης *σκέψη* σε ένα γενικό σώμα κειμένων και η μελέτη των συμφραστικών πινάκων της μπορεί να προσφέρει στοιχεία για τη συνήθη χρήση της λέξης. Θα μπορούσε αρχικά να αναζητηθεί αν η λέξη χρησιμοποιείται συχνά στην κλητική, όπως εδώ. Στο ΣΕΚ ο τύπος *σκέψη* εμφανίζεται 2391 φορές και σε καμία από αυτές δεν βρίσκεται σε κλητική πτώση. Στις περισσότερες εμφανίσεις του βρίσκεται σε αιτιατική και δευτερευόντως σε ονομαστική. Η ταξινόμηση των συμφραζομένων αριστερά της λέξης (1L, 2L, 3L) θα βοηθήσει να βρουν πιο γρήγορα οι μαθητές/τριες την πτώση στην οποία βρίσκεται η λέξη κάθε φορά. Η ταξινόμηση βοηθά επίσης στον εντοπισμό των επιθέτων που συνάπτονται με τη *σκέψη* και λειτουργούν ως προονοματικοί προσδιορισμοί της, όπως συμβαίνει και στο ποίημα. Στις δεκαπέντε σειρές που έχουν επιλεγεί από τον συμφραστικό πίνακα της λέξης στο ΣΕΚ φαίνεται ότι η *σκέψη* προσδιορίζεται από ποικιλία επιθέτων, κυρίως ταξινομικών (π.χ. *αγγλοσαξονική, ακολουθιακή*) και περιγραφικών επιθέτων με αξιολογική πολλές φορές λειτουργία (π.χ. *αγχώδης, ακάθαρτη*).

209 Όλοι, όμως, σχεδόν καταλήγουν με την ίδια **σκέψη**. </p> <p> "Για μένα ήταν μόνο
η

210 σάρκας. Ασυναίσθητα έκαναν όλοι την ίδια **σκέψη**. Την ίδια φρικώδη σκέψη, αλλά
κανένα πρόσωπο

211 Γι' αυτό και στη συνέχεια η αγγλοσαξονική **σκέψη** μπόρεσε να παρακάμψει την
καρτεσιανή παράδοση

212 αρχαίου ρεαλισμού έμεινε ξένη στην αγγλοσαξονική **σκέψη**, η οποία, πιστή στο νομιναλιστικό προορισμό

213 καθώς διαβάσει, κυριεύεται από την αγχογόνο **σκέψη**: «Μου φαίνονται όλα βουνό, δεν θα καταφέρω

214 κεφάλι του ο Λουί ήταν μια αγχώδης **σκέψη**. Κατέληξε να επισκεφτεί αυτός έναν ψυχολόγο, στο

215 υπαρξιακά ερωτήματα να πλανώνται στην αδιέξοδη **σκέψη** μου, με εμφανή συναισθήματα ματαίωσης

216 κεφάλι του η γλώσσα ήταν μια αιμορροούσα **σκέψη**. Θα κατάφερναν να τη διατηρήσουν στο πέραςμα

217 "όλα εδώ πληρώνονται"? Είναι μια μάλλον αισιόδοξη **σκέψη**.... εγώ δυστυχώς δεν το πιστεύω καθόλου.

218 και να αντιμετωπίζετε τη ζωή με αισιόδοξη **σκέψη**. Σύμφωνα με πολλούς ειδικούς, άλλωστε, η θετική

219 πέντε επίπεδα: </p><p> -Επίπεδο 1: Προ-αιτιακή **σκέψη**. Τα αντικείμενα είναι κατασκευασμένα σκόπιμα

220 και όνειρα μαζί με κάθε είδους ακάθαρτη **σκέψη** εμβολιάστηκαν με τον χειρότερο τρόπο μέσα στην

221 ύνθεση, το αριστερό ασχολείται με την ακολουθιακή **σκέψη**, το δεξιό με την ταυτόχρονη και την

222 Μπαρσελόνα και πιθανόν και με μια ακραία **σκέψη** να είχα... και πολιτικούς λόγους να απεχθάνομαι

223 του εγκαταλείπει τη «Λογική» και την «ακριβή **σκέψη**», αλλά αμφισβητεί την πρωτοκαθεδρία της Λογικής,

Οι μαθητές/τριες μπορούν να συγκεντρώσουν τις συχνές επιθετικές συνάψεις της λέξης, όπως τα επίθετα *κριτική* (70 φορές), *δημιουργική* (39 φορές), *δεύτερη* (27 φορές) και *πολιτική* (25 φορές), μελετώντας τον συμφραστικό πίνακα. Ο Πίνακας 4 παρουσιάζει τις σημαντικότερες στατιστικά συνάψεις στην πρώτη θέση αριστερά της λέξης στο ΣΕΚ.

Πίνακας 4: Οι 50 σημαντικότερες συνάψεις (πρώτη λέξη αριστερά) της λέξης *σκέψη* στο ΣΕΚ

Α/Α	Συχνότητα εμφάνισης	Βαθμός σπουδαιότητας	Τύπος
1	1	1.349.351	Προφιλοσοφική
2	1	1.349.351	Πολύφυλλη
3	1	1.349.351	Νήφουσαν
4	1	1.349.351	Λιπόψυχη
5	1	1.349.351	Ζηνώνεια
6	2	1.349.351	Δυσπροσαρμοστική
7	1	1.349.351	Δολερή
8	1	1.349.351	Ακολουθιακή
9	2	1.290.855	Ελληνοδυτική
10	2	1.290.855	Δημοκρίτεια
11	1	1.249.351	Φρικώδη
12	2	1.249.351	οικονομικογεωγραφική
13	1	1.249.351	Εχέφρονα
14	1	1.249.351	Δεύτερη
15	1	1.249.351	Αιμορροούσα
16	3	1.207.848	Αποστεωμένη
17	13	1.206.467	Αποκλίνουσα
18	1	1.190.855	Φεγγαρένια
19	1	1.190.855	Ακάθαρτη
20	1	1.149.351	Στενάχωρη
21	1	1.149.351	Προσωκρατική
22	1	1.149.351	Παρήγορη
23	1	1.149.351	Νεοπλατωνική
24	1	1.149.351	Λογικομαθηματική
25	1	1.149.351	Ηρακλείτεια
26	2	1.132.359	Ανακουφιστική
27	1	1.117.159	Παρατηρητική
28	1	1.117.159	Καρυδότσουφλο

29	1	1.117.159	Εκλεκτικιστική
30	1	1.090.855	Ανεμόεσσα
31	7	1.084.144	Αφαιρετική
32	1	1.068.616	Προδρομική
33	1	1.068.616	Μικρόψυχη
34	1	1.068.616	Αγχογόνο
35	2	1.068.616	Αγγλοσαξονική
36	3	1.055.492	Πλανητική
37	1	1.049.351	Φιλοσοφημένη
38	6	1.049.351	Υπολογιστική
39	1	1.049.351	Πατερική
40	1	1.049.351	Κληρονομημένη
41	1	1.049.351	Γαλλόφωνη
42	1	1.049.351	Ανυπότακτη
43	2	1.040.605	Διαισθητική
44	1	1.017.159	Φίλτατε
45	2	1.017.159	Ουτοπική
46	39	998.450	Δημιουργική
47	5	993.280	αρχαιοελληνική
48	1	990.855	Φροϋδική
49	1	990.855	Παλαβή
50	1	990.855	δικανική

Όπως φαίνεται από τον Πίνακα, καμία από τις τρεις επιθετικές συνάψεις (*ενδόμυχη, γραπτή, τυπωμένη*) με τις οποίες εμφανίζεται η *σκέψη* στο συγκεκριμένο ποίημα δεν περιλαμβάνεται στις πενήντα σημαντικότερες συνάψεις της λέξης στο ΣΕΚ. Η μελέτη όλων των εμφανίσεων της λέξης στο ΣΕΚ επιβεβαιώνει ότι δε συνάπτεται ποτέ με τα επίθετα που χρησιμοποιούνται στο ποίημα. Το στοιχείο αυτό ενισχύει τη διαπίστωση ότι οι συνάψεις που χρησιμοποιεί ο Πατρίκιος είναι πρωτότυπες και αποκλίνουσες από τη συνήθη χρήση της λέξης *σκέψη*.

Η αναζήτηση των επιθέτων *ενδόμυχη, γραπτή* και *τυπωμένη* στο ίδιο σώμα κειμένων μπορεί να προσφέρει μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα για τις γλωσσικές

επιλογές του ποιητή. Στον Πίνακα 5 δίνονται στοιχεία για τη χρήση των τριών επιθέτων στο ΣΕΚ.

Πίνακας 5: Στοιχεία για τη χρήση των επιθέτων *ενδόμυχη*, *γραπτή* και *τυπωμένη* στο ΣΕΚ

<i>ενδόμυχη</i>	<i>γραπτή</i>	<i>τυπωμένη</i>
15 εμφανίσεις	543 εμφανίσεις	22 εμφανίσεις
1/3 των εμφανίσεων σε λογοτεχνικά κείμενα	Μόνο 9 εμφανίσεις σε λογοτεχνικά κείμενα	1/3 των εμφανίσεων σε λογοτεχνικά κείμενα
Συνάψεις: <i>επιθυμία, ελπίδα, ευχαρίστηση, αποστροφή, ζήλια, αγωνία</i> κ.ά.	Συνάψεις: <i>ανακοίνωση, απάντηση, γλώσσα, δήλωση, έκφραση, εξέταση, παράδοση</i> κ.ά.	Συνάψεις: <i>σελίδα, κάρτα, Βίβλος</i> Κυρίως σε δομές όπως: <i>είναι/παραμένει/μένει τυπωμένη</i>

Τα επίθετα *ενδόμυχη* και *τυπωμένη* χρησιμοποιούνται σπάνια στο σώμα κειμένων, το οποίο αποτελείται περίπου από 30 εκατομμύρια λέξεις, ενώ το *γραπτή* συγκριτικά συχνότερα. Το τελευταίο εμφανίζεται σπάνια σε λογοτεχνικά κείμενα, ενώ τα *ενδόμυχη* και *τυπωμένη* στο ένα τρίτο των εμφανίσεών τους βρίσκονται σε λογοτεχνικά κείμενα. Το επίθετο *ενδόμυχη*, όπως φαίνεται από τον Πίνακα 5, συνάπτεται συχνά με λέξεις από το πεδίο των συναισθημάτων, το επίθετο *γραπτή* με λεξιλόγιο που αναφέρεται κυρίως σε λεκτικές πράξεις, ενώ το επίθετο *τυπωμένη* με λέξεις που δηλώνουν αντικείμενα με υλική υπόσταση. Σε αντίθεση με τις συνήθεις συνάψεις των τριών επιθέτων, ο Πατρίκιος επιλέγει να τα χρησιμοποιήσει ως προσδιορισμούς μιας νοητικής διεργασίας, όπως είναι η σκέψη. Άλλη μία απόκλιση από τη συνήθη χρήση είναι το ότι το *τυπωμένη* χρησιμοποιείται ως προονοματικός προσδιορισμός στο συγκεκριμένο ποίημα, ενώ στο ΣΕΚ εμφανίζεται περισσότερο με κατηγορηματική λειτουργία.

Συμπερασματικά, η αναζήτηση σε ένα γενικό σώμα κειμένων της λέξης *σκέψη*, η οποία είναι κεντρική για το συγκεκριμένο ποίημα του Τίτου Πατρίκιου, και η μελέτη της χρήσης της (λ.χ. πτώση στην οποία απαντά, συνάψεις), καθώς και η επανάληψη της ίδιας διαδικασίας για τις επιθετικές συνάψεις της στο ποίημα μπορεί να βοηθήσει

τους μαθητές/τριες να συνειδητοποιήσουν τον τρόπο με τον οποίο αποκλίνει ο ποιητής από τη συνήθη χρήση. Στη συγκεκριμένη περίπτωση ο ποιητής ξαφνιάζει τον αναγνώστη/στρια συνάπτοντας επίθετα που συνδέονται συνήθως με συναισθήματα, λεκτικές πράξεις και αντικείμενα με μια λέξη που αναφέρεται σε μια νοητική διεργασία, τη σκέψη. Είναι ενδιαφέρον μάλιστα ότι τα επίθετα που επιλέγει δεν φαίνεται να είναι χαρακτηριστικά του λογοτεχνικού λόγου, ούτε οι συνάψεις λειτουργούν μεταφορικά, όπως διαπιστώθηκε παραπάνω στο ποιητικό απόσπασμα του Ελύτη. Με αυτήν την έννοια οι γλωσσικές επιλογές του Πατρίκιου τον εγγράφουν σε μια παράδοση περισσότερο πεζολογική, που δεν συνδέει την ποιητικότητα με τη χρήση συγκεκριμένου λεξιλογίου και λογοτεχνικών εκφράσεων, χωρίς αυτό να σημαίνει βέβαια ότι δεν υπάρχουν στοιχεία στο ποίημα αυτό που να συνδέονται περισσότερο με τη λογοτεχνία και ειδικότερα την ποίηση όπως λ.χ. η χρήση της κλητικής στην προσφώνηση της σκέψης.

Συμπέρασμα

Στο άρθρο αυτό επιχειρήθηκε η παρουσίαση της υφολογίας σωμάτων κειμένων, μιας νέας γλωσσολογικής προσέγγισης στην ανάλυση της λογοτεχνίας με υπολογιστικά εργαλεία, και των δυνατοτήτων αξιοποίησής της στο πλαίσιο της διδασκαλίας λογοτεχνικών κειμένων. Για τον σκοπό αυτόν διατυπώθηκαν ενδεικτικές προτάσεις με επίκεντρο το έργο τριών ποιητών, Κωστή Παλαμά, Οδυσσέα Ελύτη και Τίτου Πατρίκιου, οι οποίες μπορούν να αποτελέσουν την αφετηρία για την ανάπτυξη εστιασμένων εφαρμογών για τη διδασκαλία της λογοτεχνίας με τη χρήση σωμάτων κειμένων. Είναι σημαντικό ότι εμπειρικές έρευνες για εφαρμογές των σωμάτων κειμένων στη διδασκαλία του γλωσσικού μαθήματος έχουν ήδη εκπονηθεί (βλ. Μιχάλης & Μαλμέν, 2024) και, επομένως, μπορούν να αξιοποιηθούν ως βάση για την ανάπτυξη αντίστοιχων ερευνών σε σχέση με το μάθημα της Λογοτεχνίας. Η χρήση των εργαλείων της υφολογίας σωμάτων κειμένων μπορεί να λειτουργήσει ανανεωτικά στο μάθημα της Λογοτεχνίας, καθώς, πέρα από τις νέες δυνατότητες που προσφέρει για την ανάλυση των λογοτεχνικών κειμένων, οι οποίες διαφάνηκαν από τις εφαρμογές που παρουσιάστηκαν, αξιοποιεί τις νέες τεχνολογίες, προωθεί την ανακαλυπτική μάθηση, ενώ μπορεί να λειτουργήσει ιδιαίτερα καλά στο πλαίσιο ομαδοσυνεργατικών προσεγγίσεων (βλ. Αντωνίου-Κρητικού κ.ά., 2010).

Βιβλιογραφικές αναφορές

Αντωνίου-Κρητικού, Ι., Γιάγκου, Μ., Κάντζου, Β. & Σταμούλη, Σ. (2010) Ο μαθητής ως ερευνητής: αξιοποίηση σωμάτων κειμένων στη γλωσσική διδασκαλία, *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα* 30, σ. 98-111.

Bednarek, M. (2007) Teaching English literature and linguistics using corpus stylistic methods, *Bridging Discourses: ASFLA 2007 Online Proceedings*.

Burke, M. (2010) Why care about pedagogical stylistics? *Language and Literature* 19(1), σ. 7-11.

Burke, M. (2012) Systemic stylistics: An integrative, rhetorical method of teaching and learning in the stylistics classroom, στο M. Burke, S. Csábi, L. Week, J. Jerkowitz (επιμ.) *Pedagogical Stylistics: Current Trends in Language, Literature and ELT*, London/New York, Continuum, σ. 77-95.

Γούτσος, Δ. & Φραγκάκη, Γ. (2015) *Εισαγωγή στη γλωσσολογία σωμάτων κειμένων*, Αθήνα, Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, <http://hdl.handle.net/11419/1932>

Clark, U. & Zyngier, S. (2003) Towards a pedagogical stylistics, *Language and Literature* 12(4), σ. 339-351.

Culpeper, J. (2014) Keywords and Characterization: An Analysis of Six Characters in *Romeo and Juliet*, στο D. L. Hoover, J. Culpeper & K. O'Halloran (επιμ.) *Digital Literary Studies: Corpus Approaches to Poetry, Prose, and Drama*, London, Routledge, σ. 9-34.

Ελύτης, Ο. (2002) *Ποίηση*, Αθήνα, Ίκαρος.

Hall, G. (2012) *Revenons a nos moutons!* Metaphor and idiom in EFL and ESL teaching and learning, στο M. Burke, S. Csábi, L. Week & J. Jerkowitz (επιμ.) *Pedagogical Stylistics: Current Trends in Language, Literature and ELT*, London/New York, Continuum, σ. 179-192.

Ho, Y. (2011) *Corpus Stylistics in Principles and Practice: A Stylistics Exploration of John Fowles' The Magus*, London/New York, Continuum.

Hori, M. (2004) *Investigating Dicken's Style: A Collocational Analysis*, London, Palgrave Macmillan.

Jakobson, R. (1960) Linguistics and poetics, στο T.A. Sebeok (επιμ.) *Style in Language*, Cambridge, Massachusetts Institute of Technology Press, σ. 350-377.

Jeffries, L. & McIntyre, D. (2010) *Stylistics*, Cambridge, Cambridge University Press.

Κλαίρης, Χ. & Μπαμπινιώτης, Γ. (2005) (σε συνεργασία με Α. Μόζερ, Α. Μπακάκου-Ορφανού & Σ. Σκοπετέα) *Γραμματική της Νέας Ελληνικής. Δομολειτουργική-επικοινωνιακή*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.

Κουτσοπέλου-Μίχου, Στ. (2020) *Ο θεατρικός λόγος με τη ματιά του γλωσσολόγου*, Αθήνα, Gutenberg.

Κουτσοπέλου, Στ. (2021) Η συμβολή της υφολογίας των σωμάτων κειμένων στην προσέγγιση του θεατρικού λόγου: η περίπτωση των σκηνικών οδηγιών, στο Θ. Μαρκόπουλος, Χ. Βλάχος, Α. Αρχάκης, Δ. Παπαζαχαρίου, Γ. Ι. Ξυδόπουλος & Α. Ρούσσου (επιμ.) *Πρακτικά του 14ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας*, Πανεπιστήμιο Πατρών, σ. 628-635.

Κρόκου, Ζ. (2011) *Η σύνθεση και η σχηματικότητα στο ποιητικό έργο του Κωστή Παλαμά*, Αθήνα, Γρηγόρης.

Louw, B. & Milojkovic, M. (2016) *Corpus Stylistics as Contextual Prosodic Theory and Subtext*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins.

Μιχάλης, Α. & Μαλμίν, Ε. (2024) Αξιοποίηση των ηλεκτρονικών σωμάτων κειμένων στη διδασκαλία της πρότυπης γλώσσας: αποτελέσματα εμπειρικής έρευνας, *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα* 43, σ. 405-417.

Μπαμπινιώτης, Γ. (1984) *Γλωσσολογία και λογοτεχνία*, Αθήνα.

Μπαμπινιώτης, Γ. (2017) *Σύγχρονη σχολική γραμματική. Ελληνική γλώσσα, γραμματική, σύνταξη για όλους*, Αθήνα, Κέντρο Λεξικολογίας.

Mahlberg, M. (2007α) Corpus stylistics: Bridging the gap between linguistic and literary studies, στο M. Hoey, M. Mahlberg, M. Stubbs & W. Teubert (επιμ.) *Text, Discourse and Corpora: Theory and Analysis*, London/New York, Continuum, σ. 220-246.

Mahlberg, M. (2007β) Clusters, key clusters and local textual functions in Dickens, *Corpora* 2(1), σ. 1-31.

Mahlberg, M. & McIntyre, D. (2011) A case for corpus stylistics: Ian Fleming's *Casino Royale*, *English Text Construction* 4(2), σ. 204-227.

McIntyre, D. (2011) The place of stylistics in the English curriculum, στο L. Jeffries & D. McIntyre (επιμ.) *Teaching Stylistics*, Basingstoke, Palgrave, σ. 9-29.

McIntyre, D. (2012) Corpus stylistics in the classroom, στο M. Burke, S. Csábi, L. Week & J. Jerkowitz (επιμ.) *Pedagogical Stylistics: Current Trends in Language, Literature and ELT*, London/New York, Continuum, σ. 113-125.

McIntyre, D. (2013) Corpora and literature, στο C. Chappelle (επιμ.) *The Encyclopedia of Applied Linguistics*, London, Blackwell, σ. 1182-1187.

McIntyre, D. & Walker, B. (2019) *Corpus Stylistics: Theory and Practice*, Edinburgh, Edinburgh University Press.

Παλαμάς, Κ. (1900) *Οι χαιρετισμοί της Ηλιογέννητης. (Από το τραγούδι του ήλιου)*, Πειραιεύς, Το περιοδικό μας.

Παναρέτου, Ε. (2015) Γλώσσα και ποίηση: Η συμβολή της υφολογίας στη διδασκαλία της ποίησης, στο Γ. Ανδρουλάκης (επιμ.) *Γλωσσική παιδεία: 35 μελέτες αφιερωμένες στον Καθηγητή Ναπολέοντα Μήτση*, Αθήνα, Gutenberg, σ. 463-474.

Πατρίκιος, Τ. (2000) *Η αντίσταση των γεγονότων*, Αθήνα, Κέδρος.

Ράλλη, Α. (2005) *Μορφολογία*, Αθήνα, Πατάκης.

Σπανός, Γ. & Μιχάλης, Α. (2012) *Η νεοελληνική γλώσσα στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Διδακτική μεθοδολογία και αξιολόγηση αναλυτικού προγράμματος*, Αθήνα, Κριτική.

Semino, E. & Short, M. (2004) *Corpus Stylistics: Speech, Writing and Thought Presentation in a Corpus of English Writing*, London/New York, Routledge.

Sinclair, J. (1991) *Corpus, Concordance, Collocation*. Oxford: Oxford University Press.

Sinclair, J. (ed.) (2004) *How to Use Corpora in Language Teaching*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins.

Starcke, B. (2006) The phraseology of Jane Austen's *Persuasion*: Phraseological units as carriers of meaning, *ICAME Journal* 30, σ. 87-104.

Viana, V. & Zyngier, S. (2017) Exploring new territories in pedagogical stylistics: An investigation of high-school EFL students' assessments, *Language and Literature* 26(4), σ. 300-322.

Φέρλας, Α.-Ε. (2011) *Ο προκατασκευασμένος λόγος στα ελληνικά και αγγλικά: Μια μελέτη βασισμένη σε σώματα κειμένων*, Διδακτορική διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Watson, G. & Zyngier, S. (επιμ.) (2007) *Literature and Stylistics for Language Learners: Theory and Practice*, Basingstoke, Palgrave Macmillan.